

РЕЦЕПЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ "ГАМАЛІЯ" ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИМИ МЕМУАРИСТАМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті йдеться про рецепцію Шевченкових текстів у мемуарах В. Короліва-Старого, що друкувалися в західноукраїнських джерелах першої половини ХХ століття. Зокрема, робиться акцент на спогадовому портреті некрологічного типу "На могилу достойної людини". Предметом уваги стає поетика цього меморату.

Ключові слова: мемуари, спогади, спогадова література, мемуарний портрет, поетика, рецепція.

В статье идет речь о рецепции текстов Шевченко у мемуарах В. Королива-Старого, что печатались у западноукраинских источниках первой половины XX столетия. В особенности, акцентируется на мемуарном портрете "На могилу достойного человека". Предмет внимания – поэтика этого мемората.

Ключевые слова: мемуары, воспоминания, литература воспоминаний, мемуарный портрет, поэтика, рецепция.

The article talks of the reception of Shevchenko's texts in the memoirs of V. Koroliv-Staryi that were published in Western Ukraine sources of the first half of the XXth century. In particular, the emphasis is made on the memoir portrait "To the grave of the decent man". The subject of this article is poetics of this memoir work.

Key words: memoirs, reminiscences, memoirs literature, memoirs portrait, poetics, reception.

Західноукраїнська мемуаристика – феномен духу, в якому злилися воедино спомини Галичини, Буковини й Закарпаття, а також, з огляду на певні відомі обставини, Наддніпрянської України, засвідчивши націєцентричність і соборницькі тенденції вітчизняної літератури. Загалом, до масиву мемуарів західного регіону нашої Батьківщини першої половини ХХ століття відносимо спогадову спадщину, яка побачила світ на теренах Західної України вказаного періоду часу. Специфічною ознакою цього материка духовної культури було наповнення текстів будительським словом Т. Шевченка. Оскільки на той час, за слушною думкою С. Смаль-Стоцького, "наука не сповнила... свого обов'язку супроти Шевченка, не дала можності розуміти правильно, розуміти як слід його поетичних творів, його життя, його думок, його світогляду, його туги, ідей і ідеалів" [6, 278], мемуаристика першою взяла на себе цю місію "сповнення". Загалом важко назвати автора мемуарів, котрий у першій половині ХХ століття, описуючи тогочасне життя, не цитував би Т. Шевченка, не вдавався б до осмислення його творчої спадщини. Ми вже частково аналізували цю

проблему крізь спогадовий набуток Б. Лепкого, О. Барвінського, Ю. Луцького, О. Назарука. І продовжуємо студії далі.

Отож, свою сторінку у цей материк вітчизняної культури, а серед прикметних його рис, як ми зауважили, були, між іншим, шевченкоцентричні тенденції, вписали Н. Королева, С. Русова, Є. Чикаленко й багато інших авторів. Серед них особне місце зайняв В. Королів-Старий, перу якого належать меморати "Олександр Кошиць" [3], "Плахта. (Фрагмент спогадів)" [4], "На могилу достойної людини" [2] та ін., котрі друкувалися в західноукраїнських джерелах ("Дзвони", "Літературно-науковий вістник") і засвідчували фактографічність, ретроспективність тощо, самотність вітчизняної спогадової літератури. Ми ставимо своїм завданням узагальнити рецепцію Шевченкових текстів українським мемуаристом, зокрема звернувшись до поеми "Гамалія", котра задає тон усім поетичним творам автора про запорожців, творам, пронизаним "націоналістичною історичною романтикою" (Б. Навроцький) і взаємопов'язаних за змістом. Недаремно П. Куліш визнавав, що перша частина поеми "Іван Підкова" – це, властиво, вступ до "Гамалії". Свій погляд докладніше сфокусуємо на мемуарному портреті В. Короліва-Старого "На могилу достойної людини", присвяченому С. Смаль-Стоцькому, "батькові, пробудникові, творцеві українського національного відродження на Буковині" [1, 7], непересічній постаті, учаснику національно-визвольних змагань українського народу.

Загалом, В. Королів-Старий у низці мемуарних портретів зосереджував увагу на проблемах національного життя. І тут думка про Т. Шевченко, його слово, співзвучне добі, яку переживала нація, ставали спогадувачу в неабиякій пригоді. Зокрема, у споминах "Олександр Кошиць", вказавши на суттєвий внесок композитора у вітчизняну музичну культуру, мемуарист зауважив, порівнюючи, що "жаден з артистів-українців, з виїмком хіба тільки Шевченка, не мав такої літератури про себе, як О. Кошиць" [3, 36]. Пишучи про родинні витоки Кошиця, автор наголосив, що батьки композитора, коли сину було два роки, виїхали до села Тарасівки на Звенигородщині, "що межує своїми нивами з с. Кирилівкою – батьківщиною Шевченка" [3, 36]. У прикінцевій частині спомину автор зацентрував: триумф концертів О. Кошиця за кордоном засвідчував «пророчі Шевченкові слова, що "наша пісня не вмере, не загине", й що в ній, справді, – "слава України"» [3, 46].

У споміні "Плахта. (Фрагмент спогадів)" В. Королів-Старий пригадує, що у випусках студентської газети "Плахта" взірцями для української мови були "Кобзар", "Чорна рада", комедії Г. Квітки-Основ'яненка, чийсь галицький переклад Гауптманових "Ткачів", що побутували серед семінаристів як нелегальна книжка. І згадує дру-

гий момент, коли Сава Мороз, "перший силак" на всю Полтавську семінарію, «відмовився співпрацювати з "мерзенними зрадниками", котрі не пристали на його рішучу вимогу – видавати часопис виключно в мові українській» [4, 312], адже газета виходила в українській і російській мовах. Інший прикрий випадок стався під час зустрічі "безкомпромісного українського шовініста" С. Мороза з московським письменником А. Чеховим: «...безвусий юнак Мороз поставив перед Чеховим питання руба: чому той не пише в мові народу, між яким виріс і жив? На це Чехов, як на тодішню нашу думку, відповів неймовірно по-дурному. – "Єслі би я носіл смушевую шапку, тогда би я і пісал по-малоросійськи". Тільки згодом зрозуміли ми, що то був "камінчик в город" Т. Шевченка» [4, 312].

І, нарешті, вершинним портретом В. Короліва-Старого, як на наш погляд, є мемуарна силуетка "На могилу достойної людини", пересипана цитатами з "Кобзаря". Письменник, як і С. Смаль-Стоцький у своїх "Інтерпретаціях", слушно відчув, що в Т. Шевченка "майже в кожному слові поетичний малюнок, що такий багатий своїм змістом" [6, 56]. Такі поетичні картини дуже пасували до життєвого сподвижницького шляху С. Смаль-Стоцького. Використовуючи зауважений пізніше Я. Явчуновським жанровоутворюючий для мемуарів спосіб пеленгації, цю відповідність вловив і вдало застосував В. Королів-Старий.

Мемуарист починає твір зауваженням суттєвого: втрата для української нації "славного нашого професора" С. Смаль-Стоцького непропорціональна щодо початку його «класичної автобіографії ("Немолів")» [2, 376], низки дрібних заміток і формальних статей, "що появились по його смерті, як некрологи". Автор портрету акцентував на тому, що свого часу гостро відчув і сам С. Смаль-Стоцький: "поховати українці вміють", однак «поминають звичайно так, що з промов – обов'язково "святочних", – із рефератів, із декламацій Шевченкових поезій видно, що промовець, чи референт, чи хоч би декламатор не прочитав навіть усіх поезій, не то всіх творів Шевченка, не розуміє його творчости, підсуває йому думки, яких у поета не було...» [6, 278]. Відповідно, розуміємо, "не диво, що, помираючи, Стоцький заборонив говорити над своїм гробом промови й класти вінки: в щирість тієї шани не вірив" [2, 382].

В. Королів-Старий, який знав С. Смаль-Стоцького особисто, кидає кілька ретроспекцій на його життя, пов'язуючи їх із поетичними рядками Т. Шевченка. І зауважує про науковця: «...тепер звуть його "найвидатнішим" з наших учених, людиною, що започаткувала цілу епоху в житті однієї вітки українського народу, й дають йому всякі інші епітети в суперлятивнім ступні, а тим часом за життя про нього згадували куди менше, як про всяких живих "великанів", про яких

перше по них покоління не згадає, що вони колись жили на світі і так страшенно "двигали" наперед ту чи іншу галузь української справи» [2, 376–377].

Оскільки мемуари мають діалогічний характер, їм характерна комунікативна функція. Тому оприямлювач споминів часто веде діалог із читачами, а то й побратимами по перу. В. Королів-Старий, визначаючи стосовно особи професора С. Смаль-Стоцького і його деяких сучасників (Миколи Садовського, Б. Грінченка, М. Кропивницького, О. Бородая, В. Петрушевського, В. Піснячевського, М. Лисенка) як небагатьох "різних дітей Тараса Бульби, Остапових братів", тип "Лицаря Запорізького, геніально закреслений Миколою Гоголем та Тарасом Шевченком" [2, 377], мисленнєво звертався до Шевченкових поезій, щоб виокреслити цей тип. Шевченкові тексти, майстерно введені В. Королівим-Старим у спогади, стали окрасою меморатів, канвою, на якій заграло усіма барвами життя сподвижника. Мемуарист і сам одразу ж, з перших рядків свого твору, зауважив, що його, письменницький, настрій, "беручи імпресіоністично, цілком відповідає правді" [2, 377].

У типі змальованого лицаря-запорожця В. Королів-Старий зауважує суто українські антропологічні риси, спостережені у С. Смаль-Стоцького: «З погляду фізичного був це чоловік досконало розвинутий з типовими властивостями нашої раси. Вище середнього росту, кремезної будови, з сильними м'язами рук і ніг, з великою грудною кліткою. Тобто міг довго йти в поході; вхопивши в руки ворога, мав силу не випустити його живого; і не задихнувся б швидко під водою, маючи в роті очеретяну дудку. Мав тверду й рівну ходу, а при ній тяжко звалити чоловіка навіть несподіваним ударом ззаду. Руку в пальцях мав міцну, дарма, що з дитинства тримав у ній переважно перо, однак напевне негірше міг би тримати карабелю чи й... булаву. Рухи в нього були прудкі, й ще по шістьдесятьох роках життя умів майстерно крутитись на повних 180 на оклик чи в небезпеці. Око – гостре, ясне, видюче. Самозрозуміло, що мав гарний вус, мабуть ніколи не вражений бритвою, без уваги на загальну моду. Голос – гнучкий, співочий, здібний до великого ("полевого") покрику. Співав радо до старих літ. Говорив виразно, способом розказовим, добірною літературною мовою, хоча й з регіональними наголосами. Сміявся радо, щиро, отверто й глибоко. Легко розсмішувався і легко вертався до стану поважного або й цілком сумного. Мав велику схильність до плачу. Інколи в його очах появлялись сльози і при подіях радісних, не лише – сумних» [2, 378]. Характеристика явно нагадує оцінку притаманних рис українця-козака.

І поруч автор портрету "На могилу достойної людини" подає психологічну характеристику такого типу людини: "З його фізичним порт-

ретом в повній згоді була і його психіка. Яку вдачу мав малий Степанко, видно з його спогадів про Немолів: був то бездоганий кандидат на запорожця. Мені довелося бачити професора, коли він підходив уже до другого кінця своєї життєвої дороги. Annos ad sexaginta natus, цей чоловік зазнав пребагато прикросів, однак іще й тоді мав незвичайно веселу вдачу, рухливу, непосидючу, повну охоти до життя, як мають правдиві пікніки. Дуже любив товариську гутірку за шклянкою вина, гутірку з жартом, з перцем. Легко запалювався, підносив голос, легко дратувався. Однак за хвилину вже вертався до цілком спокійного настрою, враз входив у настрій діловий, поважний або й глибоко драматичний. Те ж саме бувало й навпаки" [2, 378]. Тут на допомогу мемуаристові приходить така оцінка для свого героя: "Як більшість персонажів Шевченка:

*Заспіває весільної,
А на сльози зверне" [2, 378].*

Наведена цитата із Шевченкового твору "Перебендя", де автор розвиває «своє поетичне "вірую" – малює постать народного поета – віщуна» [5, 26]. Та все ж таки ключовими для характеристики С. Смаль-Стоцького є слова з "Гамалії", яка становить основний підтекст для розуміння портретованого:

*Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий... [2, 381].*

Ця цитата об'єднує усю групу висловлювань Т. Шевченка, які вживає мемуарист задля характеристики професора С. Смаль-Стоцького. А серед них є й націленість героя на славу («І, нарешті, поваб до... подіюма, до слави. Як і в дуже скромного Т. Шевченка:

... "а ще може й славу"» [2, 380]).

Ці слова з поезії "Думи мої...", однак мемуарист вдається й до інших творів Т. Шевченка. Зокрема, до слів із поеми "Іван Підкова", коли пропонує читачам: «Заплющіть очі й уявіть собі такий образок:

Ось на баскому коні, мов у нього вшитий, гарцює перед полком полковник Степан Смаль... Іде попереду й військо своє

... "веде, куди знає...."» [2, 381].

Мемуарист розуміє, що "найдетальніший портрет Степана Смаль-Стоцького бажаний не тільки, щоб виявити належну пошану

до його (С. Смаль-Стоцького. – *М. Ф.*) світлої пам'яті, але ж буде й вельми цікавим документом для прийдешніх генерацій" [2, 378]. Ці мемуари – послання у майбутнє, адже дають матеріал, із якого покоління, що прийдуть, "зможуть правдиво уявити собі найцікавіший український тип минулого часу, живі візці якого... так скоро вимирають" [2, 378].

Предметом уваги мемуариста стає побожність дяча, адже С. Смаль-Стоцький справді «був побожний: тому так залежало йому, щоб довести побожність Шевченка, в якому він дійсно вчував рідного брата, – "одного поля ягуду"» [2, 379]. Та, найголовніше, на чому акцентує мемуарист, – на військовій вдачі професора. А про військову діяльність С. Смаль-Стоцького вели мову В. Даниленко й О. Добжанський [1], посилаючись серед інших джерел на спомини Н. Гірняка "Професор д-р Смаль-Стоцький на чолі Центральної Управи УСС" (1938) та В. Короліва-Старого "Кандидат на президента" (1936). В. Королів-Старий ці віхи життя професора, природню спорідненість портретованого з військовиками передає так: «...завжди бачив я перед собою не професора, не робітника пера, а військового запорозького старшину, рідного брата того, що його змалював з природи інженер Боплян. Прошу поцікавитись військовими світлинами професора. І скажіть: він кабінетна людина? А може я сам, вояком не будиши, помиляюсь. Тоді ж, чого в Празькій комісії розповідали, що коли туди заходили вояки, оглянувшись сюди-туди, прямували безпосередньо до "професора"? І сам він розповідав, що його любили всі без винятку вояки, свої й чужі. І додавав – "Москалі" ж не дурно говорять: "рыбак рыбака видит издалека". І – правда, таки ж бо вояки не люблять "учених шпаків" – професорів» [2, 381].

А притягував С. Смаль-Стоцький до себе і тим, що, як й усі правдиві запорожці, вмів задля ідеї жертвувати "спокій, здоровля, майно і кров" [2, 379]. Він не був «модерним "словесним патріотом", але чинним робітником на всяких полях. Наука – так наука, політика – так політика, література – так література, економіка – так економіка! Нарешті – дипломатія – так дипломатія!» [2, 379].

Інші характерні риси героя-лицаря, на яких акцентує мемуарист, – це почуття патріотичного обов'язку, ощадність, яка зникала там, де мова йшла про "потреби національні чи при якомусь емоціональному зрушенні" [2, 380]. Професор, як запорожець, "міг би наложити головою за копіячану люльку, але нові оксамитові штани відразу помастив би дьогтем. Він знав ціну гроша, але панувати над собою йому не дозволяв" [2, 381].

Відштовхнувшись від "Гамалії", В. Королів-Старий малює Степана Смалья: як той веде військо серед степу широкого, а коли вгледів, що немає небезпеки, наказує втнути пісню. І враз – «десь далеко "курить

доріженька"... Крикнув, махнув рукою. Ще мить – і все козацтво готове до смертельного бою, залягло з вивченими кіньми під високим крутиєм, чигаючи "на воріженьків"... і гукнув полковник Смаль:

*"– Гей ну, хлопці, до зброї...
Нехай ворог гине!.."*

Попереду всіх блищить його карабеля, "рубає мечем..." і смалить батько Смаль без втоми й без відпочинку, лише чути крізь зойки, стогін, прокляття і брязкіт зброї його улюблені слова:

– "Собаки!.. Бандити!..." [2, 381–382].

Таким, на думку В. Короліва-Старого, мав бути С. Смаль-Стоцький, чоловік Шевченкового поколю, який, як і поет, усе життя "робив не для осіб, а для ідеальної й ідеалізованої України" [2, 383]. Його життєвий шлях "до деталей можна змалювати цитатами з Шевченка, без жадного додатку" [2, 384], що й зробив мемуарист.

В. Королів-Старий рецепцією творчості поета-пророка на сторінках своєї спогадової праці виконав духовний заповіт С. Смаль-Стоцького: доклав зусиль, щоб "повне розуміння Шевченкової творчості зробити можливим" [6, 282] і в мемуаротворчості. В. Королів-Старий, як і С. Смаль-Стоцький, ішов шляхом його учнів, визначеним В. Сімовичем пізніше так: "...слово за словом, думка за думкою, сполука речень, зв'язок із попереднім, але найважливіше – саму поему ми розбирали в циклі інших творів поетових, і то в першій мірі творів більш-менш із того самого часу: їх думки, фрази, сполуки фраз і т. д." [6, 17]. Вважаємо, що поема "Гамалія" задала тон портрету-оповіді про С. Смаль-Стоцького, внесла в неї романтичний характер. Пересипавши мемуарний портрет цитатами із Т. Шевченка, В. Королів-Старий мережить наведений у кінцівці лист С. Смаль-Стоцького до нього своїми вставками, де відзначає оптимізм, патріотизм, правдолюбство портретованого. І ніби вторить Т. Шевченкові, коли додає до написаного професором: "...а тим часом цілую (по запорозькому звичаю! К.)..." Уведені письменником у канву мемуарного твору цитати ("Мета", 1938) потвердили, що долею великих людей було приймати "лайку за життя, а похвали – в думках і піснях – по смерті" [2, 384].

Цікавий висновок-порівняння робить В. Королів-Старий. На його думку, С. Смаль-Стоцький Україну «любив палко й щиро. Але любив ідеалізовано, збірно – позитивні її первні, минулу й будучу її славу. В цім відношенні, як і всі запорожці, він був неоправний оптиміст. Та ж велике питання, чи любив він і... українців-сучасників?!

Маю підстави гадати, що в дуже малих винятках. Та ж кожен чув не раз у Празі його відомий афоризм: – "Всіх людей треба ділити на два гурти: свої – собаки, чужі – бандити"... Скажете: – жарт!.. Такий самий, як і у Шевченка:

"Раби, підніжки і т. д."» [2, 382].

Т. Шевченко починає поему "Гамалія" піснею, де йдеться:

*Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!..*

А В. Королів-Старий портретом-спогадом ніби відповідає хвалебним словом про професора тим, що на чужині поховали С. Смаль-Стоцького (до слова, його могила знаходиться у Кракові поруч могили дружини Емілії). Портрет, написаний в Україні, – мов пісня з Великого Лугу.

В. Королів-Старий мемуарною сільветкою "На могилу достойної людини" потвердив, що він, слідуючи духовному заповіту С. Смаль-Стоцького, зумів "навчитися правильно розуміти поезію Шевченка" [6, 58]. Ввівши її в канву мемуарної розповіді про інтерпретатора цієї поезії, письменник вніс у спогади все ж ту "націоналістичну романтику" (Б. Навроцький), збагативши жанр мемуарів. І довів аналізованим тут портретом, що Степан Смаль-Стоцький – один із тих небагатьох лицарів Шевченкових, "найшляхетніший альтруїст. Він наш апостол правди й науки не лише словами, але і своїм життям!" [6, 276]. У його писаннях, як зауважував Б. Лепкий про Т. Шевченка, теж "брав верх суспільний і політичний діяч, апостол нового життя, реформатор" [5, 56].

Таким же апостолом правди постав у своїх мемуарах і В. Королів-Старий, який зумів відчутти органічну близькість думок Т. Шевченка й С. Смаль-Стоцького. Тому й не дивно, що мемуарний портрет "На могилу достойної людини" вийшов вдалим, оригінальним за конструкцією, "повним сили й могутнього, щирого вислову" [5, 56]. У канві західноукраїнських мемуарів цей портрет став перлиною художнього слова.

1. Даниленко В. М., Добжанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / Даниленко В. М., Добжанський О. В. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. 2. *Королів-Старий В.* На могилу достойної людини / Королів-Старий В. // Дзвони. – 1938. – Ч. 9. – С. 376–385. 3. *Королів-Старий В.* Олександр Кошиць / Королів-Старий В. // ЛНВ. – 1929. – С. 36–48. 4. *Королів-Старий В.* Плахта. (Фрагмент спогадів) / Королів-Старий В. // ЛНВ. – 1932. – Т. СІХ. – Кн. IV. – С. 370–375. 5. *Лепкий Б.* Про життя і твори Тараса

Шевченка / Лепкий Б. – К.: Вид-во "Україна", 1994. 6. *Смаль-Стоцький Степан*. Т. Шевченко. Інтерпретації / Смаль-Стоцький Степан. – Черкаси: Брама. Видвець Вовчок О. Ю., 2003. 7. *Явчуновский Я.* Документальные жанры: образ, жанр, структура произведения / Я. Явчуновский; [под ред. П. А. Бугаенко]. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 232 с.

**Г. Шалацька, викл.,
Криворізький національний університет**

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ ДРАМИ "НАЗАР СТОДОЛЯ" Т. ШЕВЧЕНКА У СИСТЕМІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті розглянуто жіночі образи драми "Назар Стодоля" Т. Шевченка в системі духовних цінностей. Основна увага приділена образам Галі як втіленню народного ідеалу жінки і Стехи, що постає антиподом Галі, зіпсованою бездуховною особистістю. Галя виступає носієм морально-етичних, естетичних, гуманістичних, громадських, суспільних, національних та синкретичних працінностей.

Ключові слова: образ, ідеал, система духовних цінностей, духовність, бездуховність.

В статье рассмотрены женские образы драмы "Назар Стодоля" Т. Шевченко в системе духовных ценностей. Основное внимание уделено образам Гали как воплощению народного идеала женщины и Стехи, которая является антиподом Гали, испорченной бездуховной личностью. Галя выступает носителем морально-этических, эстетических, гуманистических, гражданских, общественных, национальных и синкретических ценностей.

Ключевые слова: образ, идеал, система духовных ценностей, духовность, бездуховность.

The article highlights women's characters in the drama by T. Shevchenko "Nazar Stodolya" in terms of system of moral values. The point of specific literary analysis has been the character of Galya as the embodiment of an ideal woman as well as Stekha who is Galya's antipode and is portrayed as a wicked anti-moral personality. The character of Galya incarnates moral, ethic, esthetic, humane, civic, social, national and syncretic Pra values.

Key words: character, ideal, the system of moral values, morality, anti-morality.

У наш час, на думку Л. Горболіс, "виникла нагальна потреба нового прочитання класики... постала необхідність переглянути й дати об'єктивну характеристику кожному герою, переосмислити цінності" [3, 4–5]. Жіночий образ, як уважає М. Кудрявцев, відіграє у творі велику роль, "як суб'єкт нації у виборі моральних орієнтирів, сенсу життя, ідеалів, що визначають злет чи падіння, самоствердження чи деградацію, людяність чи бездуховність, прогрес чи стагнацію. Кожна людська душа несе в собі ознаки вічності і конкретного часу, епохи, в яку народилась, жила і творила, свідомо вибирала духовно-етичні